

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

'Achter het nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig

Prenger, M.A.E.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Prenger, M. A. E. (2014). *'Achter het nieuws' en de geboorte van de actualiteitenrubriek: Televisiejournalistiek in de jaren vijftig en zestig.*

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

INLEIDING

Wie naar de Nederlandse televisie kijkt, struikelt tegenwoordig over de actualiteitenrubrieken. Dagelijks zijn programma's als *EenVandaag* en *Nieuwsuur* op de televisie te zien, wekelijks worden afleveringen van actualiteitenrubrieken als *Brandpunt*, *Altijd Wat* of het onderzoeksjournalistieke programma *Zembla* vertoond. En al worden deze rubrieken door verschillende omroepen gemaakt, de formats vertonen buitengewoon veel overeenkomsten. Het draait in deze programma's om het kritisch onderzoeken en belichten van actuele maatschappelijke onderwerpen via interviews en reportages. Elke kijker die middenin zo'n uitzending valt, weet dat hij of zij met het genre van de actualiteitenrubriek te maken heeft – zo groot is de herkenbaarheid van de vorm, de toonzetting en de gehanteerde stijl.¹

De actualiteitenrubriek is in naam geen nieuw format; programma's die als 'actualiteitenrubriek' werden aangeduid bestonden al bij de start van de Nederlandse televisie in 1951. Maar dat waren korte rubrieken gevuld met enkele wetenswaardigheden en *faits divers*, en niet vergelijkbaar met de kritische actualiteitenrubriek zoals wij die nu kennen.

De vraag is waar in Nederland het startpunt ligt van het genre. Doorgaans luidt het antwoord: in het begin van de jaren zestig. De Nederlandse televisie kende een buitengewoon aarzelende start en programmamakers waren een aantal jaren aan het aftasten hoe ze met het medium om moesten gaan. Tussen 1955 en 1965 maakte de televisie in Nederland echter een koortsachtige ontwikkeling door, zeker wat betreft de televisiejournalistiek. In deze periode is ook het format van de huidige actualiteitenrubriek ontstaan, en wel bij twee programma's: KRO's *Brandpunt* en Vara's *Achter het nieuws*. Begin jaren zestig kwam bij deze twee televisiemagazines "een nieuwe vorm van omroepjournalistiek" tot ontplooiing, aldus mediahistoricus Huub Wijffjes. "Misstanden worden gesignaleerd, politiek en moreel controversiële onderwerpen niet langer geschuwd en de vraagstelling is kritischer en minder onderdanig."² Ook historicus Jan Bank signaleert dat vanaf 1962 vooral bij *Brandpunt* en *Achter het nieuws* de "professionele televisiejournalistiek" haar opgang maakte. Zo veranderde de toon van de journalisten ten opzichte van de gezagsdragers en verschoof de aandacht naar taboedoorbrekende onderwerpen.³

Met de vaststelling dat *Achter het nieuws* en *Brandpunt* in Nederland de standaard hebben gezet voor het genre van de 'professionele' actualiteitenrubriek, is nog niet verklaard waarom deze innovatie en bijbehorende aanpassing van format, aanpak en toonzetting plaatsvonden.⁴ Diverse mediahistorici hebben weliswaar een aanzet gegeven tot een verklaring en noemen onder andere het aantreden van een nieuwe generatie programmamakers of de specifieke eisen van het nieuwe medium televisie als voornaamste oorzaak van de geconstateerde veranderingen, maar gaan daar niet dieper op in.⁵ Daarmee blijven tal van vragen onbeantwoord, zoals de vraag wat er specifiek vernieuwend was aan

dit 'nieuwe' genre van de actualiteitenrubriek en waardoor dit genre en de daarmee verbonden journalistieke vernieuwingen konden ontstaan.⁶

Het ontbreken van antwoorden op deze vragen is in meer dan een opzicht veelzeggend. Het onderzoek naar de geschiedenis van de Nederlandse televisie staat nog in zijn kinderschoenen, zeker in vergelijking met wat er op dat gebied in het buitenland gebeurt. Gelet op de grote rol die televisie in de Nederlandse samenleving speelde en speelt, is dit een duidelijk gemis. Dit raakt ook rechtstreeks aan het onderzoek naar het ontstaan van nieuwe journalistieke genres en de professionalisering van de journalistiek in het algemeen. Journalistiek functioneert bij gratie van routines, gedeelde waarden en normen en deels ongeschreven regels met betrekking tot de verschillende genres. Maar waar komen die vandaan? En hoe werken die door? Daar weten we nog betrekkelijk weinig over, terwijl het fundamentele vragen zijn.

Dit klemt des te meer daar het onderzoek dat tot dusver is verricht naar zowel het ontstaan van genres als de geschiedenis en de professionalisering van de journalistiek, niet zonder methodologische tekortkomingen is gebleken. Veel studies op dat gebied lijken zich niet te hebben ontworsteld aan een teleologische benadering, waarbij historische ontwikkelingen worden opgevat als lineair en onvermijdelijk leidend naar hedendaagse vormen en fenomenen. Daardoor blijft goeddeels onzichtbaar welk mogelijkheden er op specifieke momenten in die ontwikkeling voorhanden waren en welke factoren ertoe hebben geleid dat bepaalde alternatieven zich konden ontwikkelen en anderen verdwenen.

In film- en mediastudies heeft dat besef geleid tot andere benaderingen, samengevat onder de noemer 'media archeologie', waarbij de aandacht zich veel meer richt op een verkenning van de inspiratiebronnen en de terzijde geschoven varianten van mediaproducten en -technologieën. Dit vergroot het inzicht in het palet aan potentiële wegen en vestigt de aandacht op de vraag waarom uiteindelijk één variant is komen bovendrijven.⁷

Bij veel studies naar mediagenres wordt de geschiedenis desondanks als een enkelvoudig narratief gebracht, uitgaande van een duidelijke, eenduidige ontwikkeling. Maar genres ontwikkelen zich lang niet zo rechtlijnig. Bovendien is hun afbakening problematischer dan zo'n narratief veronderstelt. Omdat het genre als uitgangspunt fungeert, wordt bij het bestuderen en schrijven van de geschiedenis van een genre het beeld veelal gekleurd door contemporaine invullingen van het genre.

Hierbij speelt het zogenaamde *empiricist dilemma* een rol. Want om de kenmerken van een genre te kunnen omschrijven, moet eerst het corpus van programma's die horen bij dat genre afgebakend worden. Maar dat kan alleen op basis van kenmerken die nog onderzocht en omschreven moeten worden. De vraag is hoe je onderzoek kunt doen naar het ontstaan van een genre en het genre probeert af te bakenen, zonder je te laten gijzelen door contemporaine definities van dat genre die bij voorbaat anachronistisch zijn.⁸

Een tweede beperking van veel studies naar genres is de sterke focus op de inhoudelijke kenmerken van het genre. Ook binnen televisiestudies ligt de aandacht bij de bestudering van genres doorgaans bij de inhoud van de programma's en veel minder bij de context. Zodoende is de relatie tussen genreverschuivingen en de economische en institutionele krachten achter televisie nog weinig onderzocht, terwijl die context van groot belang lijkt om veranderingen te kunnen helpen verklaren.⁹

Bij mediageschiedenis en *journalism history* doet zich iets tegengestelds voor. Deze disciplines zijn tot dusver in belangrijke mate gefocust geweest op institutionele veranderingen, waardoor mediageschiedenis vaak gereduceerd is tot de geschiedenis van media-organisaties, in weerwil van de kritiek van de Amerikaanse mediacriticus James Carey die al in 1974 een “cultural approach” bepleitte: de focus moest verschuiven naar de journalistiek als culturele praktijk en de wijze *waarop* nieuws tot stand kwam.¹⁰ Hoewel er wel gereageerd is op zijn oproep, staat de geschiedenis van de journalistiek nog in haar kinderschoenen.¹¹

Een ander probleem, wanneer het gaat over de geschiedenis van de journalistiek, is dat deze lang gedomineerd is door Anglo-Amerikaanse opvattingen over persvrijheid, objectiviteit, onpartijdigheid en het onderscheid tussen feiten en opinies. Deze “grand narrative of journalism history”, die toenemende professionalisering volgens het Anglo-Amerikaanse nieuwsparadigma centraal stelt, is niet onomstreden. Carey veroordeelde dit dominante paradigma als “the Whig interpretation of journalism history”, anderen noemen het “the liberal narrative of media history”.¹²

Centraal binnen dit paradigma staat de opvatting dat objectiviteit de belangrijkste graadmeter voor professionaliteit is, terwijl er diverse mediasystemen zijn – naast het Anglo-Amerikaanse – waar objectiviteit vaak niet de meest karakteristieke professionele maatstaf is.¹³ De “grand narrative” heeft geleid tot normatieve interpretaties van nationale geschiedenissen, waarbij het concept van modernisering en professionalisering gelijkgesteld wordt aan het overnemen van het Anglo-Amerikaanse nieuwsparadigma en afwijkingen daarvan als ‘onprofessioneel’ worden veroordeeld, met voorbijgaan aan afwijkende praktijken en specifieke historische en culturele contexten.

Een extra complicatie bij dit alles is dat het concept ‘professionalisering’ op zichzelf complex en problematisch is. Er bestaan divergerende theorieën over zowel de betekenis, de functie en het doel van professionalisering.¹⁴ Daarnaast is er sprake van een duidelijk epistemologisch probleem. Want wat problematisch is aan het onderzoek naar het ontstaan van een genre, geldt *de facto* ook voor het onderzoek naar professionalisering. De vraag is hoe men zowel het ontstaan van een professie als de verschillende fases in de professionalisering kan onderzoeken zonder teveel beïnvloed te worden door contemporaine of ideaaltypische invullingen van de professie. Door de uitkomst als uitgangspunt te nemen, dreigt het gevaar dat afwijkende of specifieke fases in deze ontwikkeling als ‘niet-professioneel’ worden aangemerkt en terzijde worden geschoven. Professionalisering is echter een complex en dynamisch proces dat zelden lineair verloopt.¹⁵

Toch hebben diverse sociologen pogingen gedaan algemene kenmerken van geprofessionaliseerde praktijken – en daarmee van professionalisering – te formuleren. Dat heeft geresulteerd in lijsten met voornamelijk functionalistische kenmerken, zoals de aanwezigheid van een beroepsopleiding en -organisatie, een bepaalde mate van autonomie in het uitoefenen van het beroep en het bestaan van geformaliseerde beroepsstandaarden waar een tuchtorgaan op toeziet.¹⁶ Het probleem met dergelijke kenmerken is dat ze als voorwaarden worden beschouwd waaraan een beroepsgroep moet voldoen, wil deze zich ‘professioneel’ kunnen noemen.

Maar in het geval van de journalistiek doet zich dan al direct een probleem voor: het is een open beroep waar niet noodzakelijkerwijs een opleiding voor nodig is, en daarmee lijkt zij niet te voldoen aan een aantal kenmerken. Is de journalistiek daarmee geen echte professie? Hoewel deze vraag onderwerp is van discussie¹⁷, is het duidelijk dat men vanwege de conceptuele beperkingen vraagtekens kan plaatsen bij de bruikbaarheid van

dergelijke lijsten met kenmerken. Zeker bij historisch onderzoek lijkt het weinig zinvol ze als maatstaf te hanteren.¹⁸

Bij het bestuderen van de professionalisering van de journalistiek is het vruchtbaarder om juist de dynamiek van het proces als uitgangspunt te nemen. Zo was (en is) er geen sprake van één dominante nieuwsstijl of praktijk, maar veeleer van verschillende naast elkaar bestaande nieuwsstijlen, praktijken en mediasystemen.¹⁹ De vraag is welke journalistieke conventies en routines wel – of juist niet – van elkaar werden overgenomen, en welke aanpassingen daarbij werden doorgevoerd. Door bij het onderzoek deze dynamiek centraal te stellen, kan de geschiedenis van journalistieke vernieuwing en professionalisering op haar eigen merites worden beoordeeld, zonder in een teleologisch of normatief keurslijf te worden gestopt.²⁰

Theoretisch kader

Aangezien mediahistorisch onderzoek naar het ontstaan van genres, gekoppeld aan een onderzoek naar journalistieke professionalisering en het ontstaan van journalistieke vernieuwingen, nog weinig is verricht, is er behoefte aan een analytisch model waarin de verschillende invalshoeken samenkomen. Een model dat bovendien de tekortkomingen van de onderzoekstradities op het gebied van genrestudies, mediageschiedenis en het onderzoek naar professionalisering – zoals hierboven beschreven – ondervangt.

Volgens de Britse mediahistoricus Sian Nicolas is mediageschiedenis “a hybrid genre, located at an uneasy interface between media studies and history, the social sciences and the humanities.”²¹ Er is sterke behoefte aan studies die, met name qua onderzoekaankpak, de verschillende onderzoekstradities met elkaar verbinden en daarmee een meerwaarde hebben voor meerdere disciplines, zeker waar het de geschiedenis van journalistieke vernieuwingen betreft.²²

Een interessant aanknopingspunt vormt het werk van de Amerikaanse televisiewetenschapper Jason Mittell. Genres moeten volgens Mittell vooral opgevat worden als *discursive practices*, opererend binnen specifieke culturele contexten en machtsstructuren. Die *practices* laten zich onderverdelen in drie typen: de definitie (de articulatie van wat onder het genre wordt verstaan), de interpretatie (de concrete invulling ervan), en de waardering (de ontvangst en evaluatie van het gebodene).

Om antwoord te krijgen op de vraag hoe genres zijn ontstaan of evolueren, is het volgens Mittell noodzakelijk ook te kijken naar ‘externe’ invloeden, zoals het omroepbedrijf of de televisiekijkers. Niet alleen direct betrokken partijen, zoals omroepbestuurders of programmamakers, bepalen mede wat de inhoud van een genre is, de pers, de politiek en het publiek spelen daarbij eveneens een rol. En omdat er sprake is van veranderende culturele contexten en machtsstructuren, kunnen de afbakening en invulling van een genre ook steeds aan verandering onderhevig zijn. Mittell bepleit onderzoek naar microvoorbeelden van *generic discourses* op specifieke historische momenten om inzicht te krijgen in hoe genres ontstaan en evolueren. Eerst moet de culturele context en de daarbij horende culturele hiërarchieën en machtsstructuren onderzocht worden, voordat naar de inhoud van het genre gekeken wordt.²³

Mittells pleidooi is verfrissend omdat hij ons attendeert op het feit dat een genre het resultaat is van onderhandelingen, en soms zelfs van regelrechte machtsstrijd. Juist de momenten waarop er discussies ontstaan over de invulling van een genre zijn interessant,

omdat deze discussies inzicht geven in de partijen die betrokken zijn bij die onderhandelingen.

Wie of wat bepaalt in een gegeven historische context welke richting een genre op gaat en welke vorm het krijgt? Om daar antwoord op te geven moet de historicus oog hebben voor de dynamische interactie van krachten die tezamen televisie vormgeven: de omroepen, de programmamakers, de (journalistieke) conventies, de technologie, de wetgeving, de politiek en het publiek.²⁴ Zeker bij een onderzoek dat zich richt op het ontstaan van televisiegenres die mogelijk op buitenlandse voorbeelden geïnspireerd zijn, is een synthetische aanpak noodzakelijk. Dat betekent een aanpak die een inhoudelijke analyse van het genre combineert met een contextuele analyse van de wijze waarop het genre en/of format is aangepast, uitgezonden en ontvangen binnen een specifieke nationale en cultuurhistorische context.²⁵

Dergelijke inzichten bieden houvast bij het ontwikkelen van een analytisch framework voor het onderzoek naar de transformatie van journalistieke praktijken en het ontstaan van nieuwe journalistiek genres. Het betekent ook dat het onderzoek het beste uitgevoerd kan worden aan de hand van een aantal case studies waarbij zowel de context als de uitzendingen zelf worden geanalyseerd.²⁶

Bij het opstellen van het analytisch framework voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van een breed palet aan studies naar de werkwijze van journalisten, zowel uit mediasociologische kringen als uit de hoek van culturele studies en communicatiewetenschap.²⁷ Hieruit zijn de factoren gedestilleerd die mede bepalen hoe een journalistiek product er uitziet, zowel qua vorm als qua (ideologische) inhoud. Daarnaast zijn de publieke reacties als mogelijk factor verdisconteerd, evenals de invloed van aanpalende media. Bovendien is er rekening gehouden met de rol van technische innovaties.²⁸

Dit heeft geresulteerd in een onderzoekmodel waarin vijf clusters van factoren centraal staan die in potentie van invloed zijn op zowel het ontstaan van een journalistiek genre, als op vernieuwingen binnen dat genre (zie ook Bijlage 1):

1. de publieke verwachtingen en opvattingen m.b.t. het genre;
2. het journalistieke landschap;
3. de techniek;
4. de journalisten;
5. de institutionele context.

Al deze clusters van factoren spelen een rol in de onderhandelingen rond de interpretatie, invulling en waardering van een genre. Zo omvat het journalistieke landschap de programma's en formats die vooral wat betreft de invulling van het genre als inspiratie kunnen dienen, bepalen de technische mogelijkheden wat er praktisch gezien realiseerbaar is, is de achtergrond van de journalisten van invloed op hun journalistiek handelen en vormen de institutionele en publieke context factoren waar de journalisten rekening mee moeten houden en die mogelijk hun handelingsvrijheid beïnvloeden.

Bij het onderzoek naar journalistieke vernieuwing is het ook van belang dat de kenmerken van het nieuwe genre en de inhoudelijke aard van de journalistieke vernieuwingen duidelijk worden vastgesteld. Alleen dan wordt het mogelijk te herleiden welke rol de hierboven genoemde factoren hebben gespeeld bij het ontstaan van het genre

en de innovatie ervan. In dit model gaat het om drie verschillende dimensies van journalistieke vernieuwing, die weliswaar onderling met elkaar samenhangen, maar niettemin te onderscheiden zijn (zie ook Bijlage 2)²⁹:

- het format;
- de inhoud;
- de journalistieke stellingname.

Bij het onderzoek naar de aard van de journalistieke innovatie gaat het er vooral om af te bakenen welke dimensie werkelijk vernieuwend was, afgemeten aan of juist afgezet tegen de heersende journalistieke conventies, werkwijze en ideologie. In de Inleiding van Deel II worden deze dimensies verder uitgewerkt.

Naast dit algemene analytische model aan de hand waarvan deze studie over het ontstaan van de actualiteitenrubriek als genre is opgebouwd, wordt gebruik gemaakt van een tweede, aanvullend model, specifiek gericht op de professionalisering van de journalistiek.

Zoals gesteld, is het onderzoeken van de professionalisering van journalisten tot dusver problematisch gebleken. Het werken met een lijst met vaste kenmerken van professionalisering heeft duidelijke tekortkomingen. Tegelijkertijd zijn alternatieve modellen, die de nadruk leggen op de journalistiek als een cultuur of een 'veld' (in de terminologie van de Franse socioloog Pierre Bourdieu) waarbinnen en waarover een machtsstrijd gaande is, niet altijd even vruchtbaar om de mate van professionalisering te kunnen vaststellen.³⁰ Maar ze wijzen wel op een belangrijk punt: wat de professe behelst, wie haar mag beoefenen en hoe zij moet worden uitgeoefend staat permanent ter discussie – zeker bij professies waar de institutionalisering en regelgeving in ontwikkeling zijn. Professionalisering kan daarom, precies als in het geval van genres, vanuit het perspectief van een *discursive practice* worden bestudeerd. Daarbij zijn zowel de gedeelde ideologie binnen de professe als het discours over de professe van belang, evenals de discussies over de juiste organisatievorm of de beste werkwijze.³¹

Vandaar dat in dit onderzoek een onderscheid wordt gemaakt naar verschillende dimensies van professionalisering. Die dimensies leveren indicatoren voor de terreinen waarop processen van professionalisering plaats kunnen vinden en waarover strijd geleverd kan worden. Goed beschouwd gaat het om de volgende dimensies (zie ook Bijlage 3)³²:

- de mate van institutionalisering;
- de deskundigheid van de journalisten;
- de beroepsideologie;
- de werkwijze;
- de mate van autonomie.

Deze lijst met dimensies fungeert als een heuristisch instrument. Gelet op de voorgaande kanttekeningen, is het niet de bedoeling de dimensies dogmatisch te operationaliseren, zodat bijvoorbeeld een bepaalde vrijheid van handelen of een specifieke invulling van de beroepsideologie fungeert als harde maatstaf bij het beoordelen van de mate van professionalisering. De aandacht richt zich veeleer op de discussies die ontstonden rond elke dimensie en de uitkomst daarvan binnen een specifieke historische context. Zo wordt

het mogelijk de professionalisering van de journalistiek als een proces te bestuderen en vanuit een meervoudig perspectief te onderzoeken.

Onderzoeksopzet

Achter het nieuws van de Vara en *Brandpunt* van de KRO hebben de standaard gezet voor een nieuw genre: de Nederlandse actualiteitenrubriek. De belangrijkste onderzoeksvragen zijn: Wat was er werkelijk vernieuwend aan dit journalistieke genre? En welke factoren verklaren het ontstaan van dit genre en de daarmee verbonden journalistieke vernieuwingen?

Om het onderzoek af te bakenen, zijn er keuzes gemaakt in de aanpak, de onderwerpen en de tijdspanne. Wat betreft de afbakening in tijd ligt de startdatum met 1951, het jaar dat de televisie in Nederland officieel begon, vast. Als einddatum is gekozen voor 1970. In 1969 kreeg de hoofdredacteur van *Brandpunt* een nieuwe functie, een jaar later stapte de chef van *Achter het nieuws* op.³³ Beide journalisten hebben vanaf het begin van de jaren zestig een grote stempel gedrukt op hun rubrieken. Met hun vertrek werd een belangrijke eerste fase in de geschiedenis van de Nederlandse televisiejournalistiek afgesloten – de fase die centraal staat in deze studie.³⁴

Op basis van de hierboven geschetste methodologische overwegingen concentreert het onderzoek zich op case studies. Bij deze opzet is de diepte van het onderzoek van groot belang. Vandaar dat gekozen is de focus vooral te richten op één actualiteitenrubriek plus bijbehorende omroep: *Achter het nieuws* en de Vara. Wel wordt, waar mogelijk en relevant, aandacht besteed aan de ontwikkelingen bij *Brandpunt* en de KRO.

De keuze voor *Achter het nieuws* komt mede voort uit het feit dat deze rubriek in vergelijking met *Brandpunt* een breder palet aan onderwerpen bestreekt. De redactie belichtte niet alleen politieke ontwikkelingen en sociale misstanden, maar probeerde ook maatschappelijke en morele taboes te doorbreken. Volgens mediahistorici Wijffes en Bank was het vernieuwende aan de actualiteitenrubriek dat de (politieke) verslaggeving kritischer en onafhankelijker werd en politiek en moreel controversiële onderwerpen niet langer werden geschuwd. Vanuit dat perspectief leent *Achter het nieuws* zich met haar bredere aanbod aan onderwerpen beter voor een inhoudsanalyse.

De selectie van de case studies is geschied op basis van de volgende criteria: de uitzendingen (of serie van uitzendingen) dienden vernieuwend te zijn qua vorm en onderwerpskeuze, hadden veel discussie tot gevolg en bieden bovendien voldoende archief- en beeldmateriaal voor een diepgravende analyse. Op basis daarvan is een aantal thema's en casussen geselecteerd.³⁵ Uiteindelijk is gekozen voor de volgende drie thematische case studies:

- *Politieke verslaggeving*. De politieke verslaggeving is onderzocht aan de hand van de wijze waarop de Vara op televisie verslag deed van het PvdA-congres in respectievelijk 1959 en 1969;
- *Moreel controversiële kwesties*. De verslaggeving over moreel controversiële onderwerpen is onderzocht aan de hand van taboedoorbrekende uitzendingen van *Achter het nieuws* over homoseksualiteit en abortus. Deze uitzendingen zijn vergeleken met de wijze waarop programmamakers bij de Vara al eerder aandacht probeerden te besteden aan dergelijke seksuele en morele taboes;

- *Politiek en maatschappelijk controversiële kwesties.* De verslaggeving over politiek controversiële onderwerpen is onderzocht aan de hand van onthullende uitzendingen van *Achter het nieuws* over oorlogsmisdaden gepleegd door Nederlanders. De zogenaamde Hueting-affaire uit 1969, waarbij onthuld werd dat Nederlandse soldaten betrokken waren bij oorlogsmisdaden in Indonesië, is mede vergeleken met de controverse in 1965 rond een uitzending over oorlogsmisdaden gepleegd door Nederlandse militairen.

Bij het onderzoek naar de case studies is de aandacht steeds gericht op de vraag hoe de vijf hierboven aangehaalde clusters van factoren van invloed waren op de uitzendingen. Wie of wat bepaalde hoe de actualiteitenrubriek er qua vorm en inhoud uitzag? Hoe onafhankelijk konden de journalisten opereren binnen een omroep die een bepaalde ideologie en doelstelling voorstond? Welke bijdrage leverden technische innovaties op het gebied van camera- en geluidsapparatuur? En welke rol speelden de reacties van het publiek of de opvattingen van politici en pers over wat wel of niet toelaatbaar werd geacht op televisie?

Om antwoord te kunnen geven op deze vragen zijn uiteenlopende bronnen geraadpleegd. In de eerste plaats zijn de uitzendingen zelf onderzocht. Naast de reportages die centraal staan in de drie case studies, is een representatieve selectie van beschikbare reportages uit de periode 1951-1969 bestudeerd om een indruk te krijgen van de stijl-, vorm- en inhoudelijke veranderingen. Bij die selectie is mede gekozen voor uitzendingen waarover, blijkens de bronnen, intern of extern ophef is ontstaan. Veel van deze geanalyseerde uitzendingen komen verder niet expliciet aan bod, maar op basis daarvan kan wel gesteld worden dat de behandelde case studies in deze studie in grote lijnen exemplarisch zijn voor de ontwikkelingen bij *Achter het nieuws* en dus geen eenmalige afwijkingen zijn, waarmee ze een vertekend beeld zouden kunnen geven.

Ten tweede zijn de journalisten en omroepbestuurders die destijds betrokken waren bij de actualiteiten op de Vara-televisie geïnterviewd. Een groot deel van die interviews zijn begin jaren negentig van de vorige eeuw afgenomen; veel van de geïnterviewden zijn inmiddels overleden. In de derde plaats zijn diverse archieven geraadpleegd, onder andere van de Vara, de KRO, de PvdA en het Omroepmuseum. Tenslotte leunt het onderzoek op een breed palet aan primaire en secundaire literatuur.³⁶

Het resultaat is een studie die bestaat uit drie delen. Die delen hangen met elkaar samen, maar hebben elk een andere invalshoek.

In Deel I wordt de historische en institutionele context geschetst waarbinnen de actualiteitenrubriek als nieuw genre bij de Vara tot wasdom kwam. Eerst wordt de komst van televisie in binnen- en buitenland behandeld, waarbij wordt stilgestaan bij de verschillende manieren waarop, met name in de Verenigde Staten en Groot-Britannië, vorm werd gegeven aan nieuws en actualiteiten op televisie. Aansluitend wordt de Nederlandse situatie geschetst: zowel het medialandschap en de algemene omroepcontext waarbinnen televisie van start ging, als de specifieke context bij de Vara waarbinnen de televisiejournalistiek zich moest ontwikkelen. Er wordt vervolgens kort ingegaan op de start van het programma *Achter het nieuws* en de omwenteling in de aanpak vanaf begin jaren zestig.

In Deel II wordt belicht hoe het nieuwe genre er inhoudelijk uitzag en welke journalistieke vernieuwingen werden doorgevoerd. Dat gebeurt aan de hand van de drie thematische case studies, waarbij niet alleen de uitzendingen worden geanalyseerd, maar ook aandacht wordt besteed aan de maatschappelijke context waarbinnen deze uitzendingen werden uitgezonden en ontvangen.

In Deel III staat het analysemodel centraal en richt de aandacht richt op de vijf clusters van factoren die in potentie van invloed waren op zowel het ontstaan van een journalistiek genre als op vernieuwingen binnen dat genre. Dit deel heeft een meer synthetische opzet; er wordt zoveel mogelijk teruggegrepen op uitzendingen en gebeurtenissen die in de vorige twee delen aan bod zijn gekomen. Onderzocht wordt welke rol elke factor heeft gespeeld bij de geschetste ontwikkelingen. Ook de discussies rond de professionalisering van de televisiejournalistiek worden expliciet aan de orde gesteld.

Tenslotte komen in de conclusie alle onderzoekslijnen samen en wordt nader gereflecteerd op het krachtenspel dat verantwoordelijk was voor de geboorte van de Nederlandse actualiteitenrubriek. Daarbij wordt ingegaan op de vraag welke factoren uiteindelijk de meeste invloed hebben gehad op het ontstaan en de invulling van het genre.

De vraagstelling en de opbouw van dit onderzoek zorgen ervoor dat in de loop van de drie delen dezelfde geschiedenis steeds vanuit een ander perspectief of een andere invalshoek wordt belicht. Aldus ontstaat een caleidoscopisch en gelaagd beeld van de historische werkelijkheid en wordt getracht recht te doen aan de complexiteit van het verleden. De geschiedenis is nooit een eendimensionaal verhaal, maar een samensmelting van gelijklopende patronen en tegenstrijdige bewegingen. Dat geldt zeker voor de geschiedenis van televisie, het medium dat zowel een spiegel van maatschappelijke veranderingen zou blijken te zijn, als de aanjager van die veranderingen.

Noten bij de Inleiding

- 1 Onder een genre wordt – volgens een veelgebruikte definitie – verstaan: “a type, class, or category of presentation that shares distinctive and easily identifiable features”. In meer algemene zin gaat het om een systeem van codes, conventies en verwachtingen. A. Silverblatt, *Genre studies in mass media. A handbook*, M.E. Sharpe, Armonk/Londen, 2007, 3. Zie ook: J. Feuer, ‘Genre Study and Television’, in: R. Allen (ed.), *Channels of Discourse, Reassembled*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1992.
- 2 Wijfjes stelt dat pas tegen het begin van de jaren zestig de zogenaamde ‘omroepcode’ (de ongeschreven regels waaraan radio- en televisieprogramma’s in Nederland moesten voldoen) wezenlijk van inhoud veranderde. H. Wijfjes, *Radio onder restrictie. Overheidsbemoeying met radioprogramma’s, 1919-1941*, Stichting Beheer IISG, Amsterdam, 1989, 223-274.
- 3 J. Bank, ‘Televisie in de politieke cultuur van de jaren ‘60’, in: J.Th.J. van den Berg e.a. (red.), *Tussen Nieuwspoor en Binnenhof. De jaren ‘60 als breuklijn in de naoorlogse ontwikkelingen in politiek en journalistiek*, SDU, Den Haag, 1989.
- 4 Er bestaan verschillende definities van het begrip innovatie. In enge zin wordt het doorgaans omschreven als het toepassen van nieuwe technologie of een nieuwe wijze van toepassen van technologie. Maar innovatie kan ook gaan om het realiseren van veranderingen door het toevoegen van nieuwe eigenschappen en functies of door een andere realisatie van bestaande functies. In deze studie wordt daarom een bredere omschrijving gehanteerd. Een innovatie wordt daarbij beschouwd als een door mensen geïnitieerde en gerichte verandering van een bestaand systeem (in dit geval een bestaand programmaformat met bijbehorende werkwijze) die vanuit een bepaald gezichtspunt en binnen een bepaald tijdbestek als sprongsgewijs wordt ervaren. B.J.G. van der Kooij, *Innovatie gedefinieerd; een analyse en een voorstel*, TU Researchreport, Eindhoven, 1988, 23.
- 5 H. Wijfjes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Boom, Amsterdam, 2004, 315-329; C. Vos, ‘Van propagandist naar makelaar. De uitvinding van de Nederlandse televisiejournalistiek.’,

- in: J. Bardeel e.a. (red.), *Journalistieke cultuur in Nederland*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 2002; J. Bank, 'Televisie in de jaren zestig', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden*, vol. 101, nr. 1, 1986.
- 6 In dit onderzoek wordt gesproken over het 'nieuwe' genre van de actualiteitenrubriek. Daaronder wordt verstaan het genre van de kritische actualiteitenrubriek zoals wij die nu kennen. Genres op televisie (en elders) ontstaan nooit zomaar, maar bouwen altijd voort op functies en verschijningsvormen zichtbaar in andere programma's en genres. Dat was zeker zo bij het genre van de kritische actualiteitenrubriek zoals dat bij *Achter het nieuws* en *Brandpunt* vorm kreeg. Dat genre bouwde bij de Vara en KRO voort op eerdere actualiteitenrubrieken en -magazines die deels ook onder dezelfde naam op het scherm werden gebracht. Vandaar dat de aanduiding 'nieuw' in deze studie waar nodig tussen aanhalingstekens wordt geplaatst.
- 7 Zie onder andere: E. Huhtamo & Jussi Parikka (ed.), *Media archeology. Approaches, applications and implications*, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London, 2011; J. Parikka, *What is Media Archeology?*, Polity Press, Cambridge, 2012; S. Natale, 'Understanding Media Archeology', *Canadian Journal of Communication*, vol. 37, nr. 3, 2012.
- 8 J. Mittell, *Genre and Television. From Cop Shows to Cartoons in American Culture*. Routledge, New York/London, 2004, 30; Feuer 'Genre Study', 141-145, 151, 156.
- 9 Dit klemt des te meer aangezien een genre – zeker ook bij televisie – een culturele conventie is: een afspraak tussen de makers en kijkers over de waarde en waarheid van de inhoud. Dit culturele aspect maakt aandacht voor de culturele en maatschappelijke context waarbinnen zo'n genre ontstaat des te relevanter. José van Dijk, 'Nieuws in het internettijdperk. Een genre tussen technologie en culturele vorm', in: Bardeel, *Journalistieke cultuur*, 418-420; J. Hermes & M. Reesink, *Inleiding televisiestudies*, Boom, Amsterdam, 2003, 38, 44, 65.
- 10 J. Carey, 'The problem of journalism history', in: E. Stryker Munson & C. A. Warren (ed.), *James Carey. A Critical Reader*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1997.
- 11 Een interessante aanzet daartoe in Nederland vormde in 2000 de conferentie 'Journalistieke cultuur in Nederland' die resulteerde in een gelijknamige bundel. Bardeel, *Journalistieke cultuur*; M. Broersma, 'Transnational Journalism History. Balancing Global Universalities and National Peculiarities', *Medien & Zeit*, vol. 25, nr. 4, 2010, 11; M. Broersma, 'From Press History to the History of Journalism. National and Transnational Features of Dutch Scholarship', *Medien & Zeit*, vol. 26, nr. 3, 2011.
- 12 Carey, 'The problem of journalism history', 87-88; Broersma, 'Transnational Journalism History', 13-14; M. Broersma, 'Form, style and journalistic strategies. An introduction', in: M. Broersma (ed.), *Form and Style in Journalism: European Newspapers and the Representation of News, 1880-2005*, Paris and Dudley, Leuven, 2007, xi; J. Chalaby, 'Journalism as an Anglo-American Invention: A Comparison of the Development of French and Anglo-American Journalism, 1830s-1920s', *European Journal of Communication*, vol. 11, nr. 3, 1996, 313.
- 13 Zo maken Hallin en Mancini onderscheid in drie verschillende mediasystemen: het Noord-Atlantische model, het Noord- en Midden-Europese model en het Mediterrane model. D. Hallin & P. Mancini, *Comparing media systems. Three models of media and politics*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004; Chalaby, 'Journalism as an Anglo-American Invention'; M. Schudson & C. Andersen, 'Objectivity, Professionalism, and Truth Seeking in Journalism', in: K. Wahl-Jorgensen & T. Hanitsch (ed.), *The Handbook of Journalism Studies*, New York, Routledge, 2009.
- 14 Volgens sommige onderzoekers draait professionalisering om het proces waarbij een beroepsgroep zich afbakt en afsluit, volgens anderen gaat het om het verkrijgen van autonomie en macht, terwijl weer andere onderzoekers menen dat het streven naar opwaartse mobiliteit en statusverhoging de kern vormt. De socioloog David Sciuili stelt vast dat er ten minste twee verschillende cultureel bepaalde conceptuele modellen van professionalisering zijn: een Anglo-Amerikaanse en een continentaal Europese. Zie voor de discussie over het onderzoek naar professionalisering en de verschillende visies op het doel van professionalisering verder: D. Sciuili, 'Continental Sociology of Professions Today: Conceptual Contributions', *Current Sociology*, vol. 53, nr. 6, 2005; M. Burrage & R. Torstendahl, *Professions in Theory and History. Rethinking the Study of the Professions*, SAGE Publications, London, 1990; M. Aldridge & J. Evetts, 'Rethinking the concept of professionalism: the case of journalism', *British Journal of Sociology*, vol. 54, nr. 4, 2003; M. Allison, 'A Literature Review of Approaches to the Professionalism of Journalists', *Journal of Mass Media Ethics*, vol. 1, nr. 2, 1986.
- 15 T. Brante, 'Professional types as a strategy of analysis', in: Burrage & Torstendahl, *Professions in Theory*, 79; H. Stegrist, 'Professionalization as a process: patterns, progression and discontinuity', in: Burrage & Torstendahl, *Professions in Theory*, 176-178.
- 16 Deze aanpak staat ook wel bekend als de *structural-functionalist approach*. De gehanteerde lijst behelst doorgaans onderstaande kenmerken:

- de beroepsgroep beschikt over een deskundigheidsdomein dat geclaimd en maatschappelijk erkend is;
 - de beroepsgroep is autonoom in de uitoefening van het beroep;
 - er is een beroepsvereniging;
 - er bestaat een beroepsideologie met duidelijke ethische regels en standaarden en een vorm van tuchtrecht;
 - er bestaat een beroepsopleiding en de beroepsgroep heeft controle op de inhoud daarvan en de toegang daartoe;
 - de beroepsgroep heeft controle op de toegang tot de arbeidsmarkt.
- Zie onder andere: Sciuilli, 'Continental Sociology'; Allison, 'A Literature Review'; M. Neal & J. Morgan, 'The professionalization of Everyone? A Comparative Study of the Development of the Professions in the United Kingdom and Germany', *European Sociological Review*, vol. 16, nr. 1, 2000, 9-13.
- 17 Zie daarover onder andere: T. Witschge & G. Nygren, 'Journalism: A Profession Under Pressure?', *Journal of Media Business Studies*, vol. 6, nr. 1, 2009; D. Nolan, 'Professionalism without professions? Journalism and the Paradox of "Professionalisation"', paper, University of Melbourne, august 2008; Aldridge & Evetts, 'Rethinking the concept'; H. Wijffes, *Journalistiek in Nederland, 1850-2000. Beroep, cultuur en organisatie*, Boom, Amsterdam, 2004, 1-8.
- 18 "Abstract and temporally undifferentiated concepts of the profession have only a heuristic value in historical research", aldus de Duitse socioloog Hannes Siegrist. Siegrist geciteerd in: Sciuilli, 'Continental Sociology'.
- 19 M. Broersma, 'The discursive strategy of a subversive genre: The Introduction of the Interview in US and European Journalism', in: H.W. Koen & M.G. Kemperink (ed.), *Vision in Text and Image: The Cultural Turn in the Study of Arts*, Paris and Dudley, Leuven, 2008, 147. Zie ook: Hallin & Mancini, *Comparing media systems*, K. Williams, 'Competing Models of Journalism? Anglo-America and European Reporting in the Information Age', *Journalistica*, vol. 2, 2006.
- 20 A. Fickers & C. Johnson, 'Transnational Television History: A Comparative Approach', *Media History*, vol. 16, nr. 1, 2010; Broersma, 'Transnational Journalism History', 12-14; Broersma, 'Form, style and journalistic strategies', xi. Zie ook: S. Hoyer & H. Pöttker (ed.), *Diffusion of the News Paradigm 1850-2000*, Nordicom, Göteborg, 2005; S. D. Reese, 'Understanding the Global Journalist: a hierarchy-of-influences approach', *Journalism Studies*, vol. 2, nr. 2, 2001; Broersma, 'From Press History to the History of Journalism'.
- 21 M. Bailey e.a., Roundtable, *Media History*, vol. 16, nr. 2, 2010, 243.
- 22 Zie ook de Britse mediahistoricus Martin Conboy, die stelt: "The way forward needs to be shaped by refreshed and reinvigorated methodologies." M. Conboy, 'The Paradoxes of Journalism History', *Historical Journal of Film, Radio and Television*, vol. 30, nr. 3, 2010, 417.
- 23 J. Mittell, 'A Cultural Approach to Television Genre Theory', *Cinema Journal*, vol. 30, nr. 3, 2001, 7, 10-11, 18.
- 24 C. Anderson & M. Curtin, 'Writing cultural history: the challenge of radio and television', in: N. Brugger & S. Kolstrup (ed.), *Media History. Theories, Methods, Analysis*, Aarhus University Press, Oxford, 2002, 19, 22; E. Buscombe, 'Thinking it differently: Television and the film industry', *Quarterly Review of Film Studies*, vol. 9, nr. 3, 1984, 197; M. Schudson, *The Power of News*, Harvard University Press, Cambridge/London, 1995, 3-16.
- 25 Fickers & Johnson, 'Transnational Television History', 8.
- 26 Mittell, 'A Cultural Approach', 10, 17; Anderson & Curtin, 'Writing cultural history', 19, 22.
- 27 Zie onder andere: E. J. Epstein, *News from nowhere: television and the news*, Random House, New York, 1974; T. Burns, *The BBC: public institution and private world*, Macmillan, London, 1977; G. Tuchman, *Making News. A Study in the Construction of Reality*, The Free Press, New York/London, 1978; H. Gans, *Deciding what's news*, Vintage Books, New York, 1979; J. Hartley, *Understanding News*, Routledge, London/New York, 1982; P. Schlesinger, *Putting 'Reality' Together. BBC News*, Methuen & Co., London/New York, 1987; J. Fiske, *Television Culture*, Routledge, London/New York, 1989; Reese, 'Understanding the Global Journalist'; M. Deuze, *Wat is journalistiek?*, Het Spinhuis, Amsterdam, 2004.
- 28 Technische innovaties zijn op zichzelf geen actor in de onderhandelingen over de afbakening en invulling van een genre. Wel zijn ze van belang omdat ze de mogelijkheden vergroten, waardoor de grenzen van een genre kunnen verschuiven. Omdat veel media afhankelijk zijn van techniek, lijkt het er soms op dat de hun geschiedenis geheel en al gestuurd wordt door technische innovaties. De toepassing van innovaties is evenwel sterk afhankelijk van bestaande behoeften en de institutionele omgeving die zulke innovaties mogelijk maakt. J. Bignell, *An Introduction to Television Studies*, Routledge, London/New York, 2004, 42; A. Westin, *Newswatch. How TV Decides the News*, Simon and Schuster, New York, 1982, 31; M. Schudson, 'The objectivity norm in American Journalism', *Journalism*, vol. 2, nr. 2, 2001, 158.

- 29 Zie ook Broersma, die een onderverdeling maakt in 'vorm' en 'stijl'. Broersma, 'Form, style and journalistic strategies'.
- 30 Schudson & Andersen, 'Objectivity'. Zie ook: B. Zelizer, 'Journalists as Interpretive Communities', *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 10, nr. 3, 1993; B. Zelizer, 'The Culture of Journalism', in: J. Curran & Gurevitch, *Mass Media and Society*, 4th ed., Arnold, London, 2005; R. Benson & E. Neveu, *Bourdieu and the journalistic field*, Cambridge, Polity, 2005; Rodney Benson, 'News Media as a "Journalistic Field". What Bourdieu Adds to New Institutionalism and Vice Versa', *Political Communication*, vol. 23, nr. 2, 2006.
- 31 De Britse socioloog Julia Evetts onderscheidt twee verschillende soorten professionalisering (met bijbehorende discoursen): *organisational professionalisation* en *occupational professionalisation*. Zeker voor journalistiek geldt dat professionalisering niet alleen een proces is dat door de journalisten zelf wordt vormgegeven, maar mede bepaald wordt door organisatorische invloeden die samenhangen met de eisen van het mediabedrijf waarbinnen de journalist werkt. Zoals media-onderzoekers Tamara Witschge en Gunnar Nygren vaststellen: "Journalism can be analyzed as an ongoing negotiation between [...] two sides of professionalism: between the *organisational* demands with standards, routines and goals for the media company and *occupational* professionalism - values, norms and identity developing among journalists themselves." Witschge & Nygren, 'Journalism', 41; Aldridge & Evetts, 'Rethinking the concept'. Zie ook: Deuze, *Wat is journalistiek?*, 74-120; H. Tumber & M. Prentoulis, 'Journalism and the making of a profession', in: H. de Burgh (ed.), *Making Journalists. Diverse models, global issues*, Routledge, London/New York, 2005; M. Burrage e.a., 'An actor-based framework for the study of the professions', in: Burrage & Torstendahl, *Professions in Theory*.
- 32 Ook hier geldt dat de dimensies onderling met elkaar samenhangen en elkaar beïnvloeden, maar toch als onderscheidende terreinen beschouwd kunnen worden. Dit overzicht van dimensies is deels deductief tot stand gekomen (onder andere aan de hand van de lijst met kenmerken van professionalisering - zie noot 16) en deels inductief (door de *modus operandi* van journalisten als uitgangspunt te nemen). Hallin en Mancini maken in hun studie naar mediasystemen onderscheid in drie dimensies van professionalisering: autonomie, professionele normen en *public service orientation*. Hallin & Mancini, *Comparing media systems*, 33-41.
- 33 Richard Schoonhoven, de hoofdredacteur van *Brandpunt*, was in januari 1968 al gepromoveerd tot adjunct-hoofd van de KRO televisie, maar bleef daarnaast *Brandpunt* leiden. Met ingang van het televisieseizoen 1968/1969 zou Jacques Grijpink de nieuwe chef van *Brandpunt* worden en Schoonhoven kreeg een nieuwe functie. Hij werd begin 1969 hoofd van de nieuwe afdeling Informatieve Programma's bij de KRO. Herman Wigbold, de chef van de afdeling Actualiteiten bij de Vara-televisie en daarmee ook chef van *Achter het nieuws*, vertrok in september 1970 naar *Het Vrije Volk* om daar hoofdredacteur te worden.
- 34 Een aanvullend argument is dat rond 1969/1970 werd geklaagd over het binnensluipen van een zekere matheid bij de twee toonaangevende actualiteitenrubrieken, *Brandpunt* en *Achter het nieuws*.
- 35 De thema's die bij de selectie af zijn gevallen zijn:
- de buitenlandverslaggeving. Alhoewel *Achter het nieuws* (net zoals *Brandpunt*) mede naam heeft gemaakt en de aandacht trok met haar buitenlandse reportages, leidden ze tot weinig controverses;
 - de verslaggeving over de Vier/Drie van Breda, de Duitse oorlogsmisdadigers die in Nederland levenslange gevangenisstraf hadden gekregen. De voorkeur is gegeven aan de verslaggeving over een ander politiek controversieel thema (de oorlogsmisdaden in Indonesië) waarbij de Tweede Wereldoorlog eveneens op de achtergrond een rol speelde.
- 36 Zie de Verantwoording voor een nadere toelichting op onder meer de steekproef, de interviews en de gebruikte archieven.